

Концептуалізація народної лінгвофілософії: паремійний вимір об'єктивації (на матеріалі української мови)

Ю. С. МАКАРЕЦЬ*

Кафедра української мови Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, вул.
Пирогова, 9, UA-01030 Київ, Україна

Received: 19 September 2021 • Accepted: 25 November 2021

Published online: 12 August, 2022

© 2022 Akadémiai Kiadó, Budapest

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню паремійного фонду як джерела народної лінгвофілософії. Об'єктом аналізу стали українські паремії з базовими лексемами *мова* та *слово*. У прислів'ях та приказках ці поняття витлумачені не лише як засоби комунікації та передачі смислів, а й як морально-ціннісні категорії. Українська народна лінгвофілософія розглядає слово у його відношенні до дійсності (дій і речей) і до ментальності, зберігає відгомін давніх вірувань у його здатність матеріалізуватися й впливати на життя людини. На уявлення про магічний потенціал слів пізніше нашарувалися повсякденні спостереження за їхньою спроможністю впливати на емоційні стани та дії індивіда.

Народна мудрість насамперед оцінює слово і мову як інструменти соціалізації та встановлення соціальних зв'язків, як мірило інтелектуальних здібностей і моральних достоїнств людини, тому досліджені паремії містять переважно своєрідні комунікативні аксіоми (*За грубе слово не сердься, а на ласкаве не здавайся; Добре слово не коштує нічого, а pomoже много; Лагідні слова роблять приятелів, а ostrі слова – завязтих ворогів; Від ласкавих слів утихає гнів; Не кидай словами, як пес хвостом*). Менша їх кількість сформувалася в період активних націєтворчих процесів, коли мова була інтерпретована як особистісна цінність та основа самоідентифікації, тобто етична категорія (*Рідна мова – не полова, її за вітром не розвієш; Хто мови своєї цурається, хай сам себе стидається*). Подібні ідеї характерні й для великої групи афоризмів, що з'явилися в ХІХ – на початку ХХ ст.: у період становлення української національної ідеї, яка, як і у інших представників слов'янського світу, була лінгвоцентричною і початково оберталася навколо ствердження прав рідної мови та її виражальних можливостей. Ідейне суголосся малих жанрів української народної творчості та літератури свідчить

* Corresponding author. E-mail: makarets_iuliia@ukr.net

про ідейний резонанс між широкими верствами українців та відносно вузьким колом інтелектуальної еліти в сприйнятті мовного питання.

Сьогоднішня мовленнєва практика українців свідчить, що значний шар паремій лінгвофілософського змісту переміщується на периферію паремійного фонду. Комунікативний потенціал зберігають паремійні одиниці, які стосуються мови як комунікативного коду. Переважно вони реалізують не стільки первинну настанову на підтримці ближнього «добрим словом» (ця група спочатку була найбільшою в українській мовній практиці), скільки рекомендацію не говорити зайвого, щоб не нашкодити собі, що опосередковано свідчить про ціннісну переорієнтацію сучасного суспільства.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

пареміологія, паремія, українська мова, мова, слово, афоризм, прислів'я, приказка

Сьогодні мова усвідомлена як засіб відображення культурного багатства народу, втілення його унікального світовідчуття й світобачення, прояв неповторного досвіду взаємодії зі світом. У цьому контексті паремії становлять значний науковий інтерес, оскільки в них об'єктивуються максими, якими керується відповідна спільнота людей, ціннісні орієнтири, вироблені як результат співжиття, а отже, ті, що з часом визначають ядро народного характеру й забезпечують тяглість національної традиції. Як стійкі словесні формули організації людьми свого досвіду взаємин зі світом, вони є одним із чинників забезпечення ціннісної спадковості, містять фрагменти народної філософії, морально-етичні дороговкази, що передають від покоління до покоління. Тому паремії трактують як комунікативно-ідеологічні висловлення, у яких втілені соціалізаційні чи смисложиттєві цінності народу, як особливі мовні одиниці суб'єктивного характеру, що не описують, а інтерпретують і оцінюють відповідні дії, предмети, якості, явища (Сулейманова 2016). Акумуляючи різночасовий колективний досвід, вони дають змогу простежити в тяглоті формування свідомості певної спільноти, адже воно відбувається саме з опертям на мову. Тому дослідження таких одиниць – одна з умов глибшого розуміння національних способів буття та ціннісних систем.

Досі український паремійний фонд цікавив дослідників у функціональному, семантичному, структурному та лінгвокультурному аспектах (Мокієнко 2000, Саламатна 2013, Калько 2018). Одним з провідних напрямів сьогодні є компаративне вивчення прислів'їв та приказок: лінгвістів цікавить порівняння семантики паремійних фондів слов'янських мов чи зіставлення їх з аналогічними у мовах віддаленої спорідненості, найчастіше – романськими та германськими (Колоїз 2012, Коцюба 2012, Вишневецька 2014, Мошноріз та ін. 2016, Орловська 2016, Шульга 2017). Предметом дослідження стають подібність / відмінність лексичного складу, стилістичні відтінки, комунікативний потенціал паремійних одиниць у мовах, що порівнюються, а також перекладність з однієї мови на іншу.

Паремії – багате джерело інформації про національно-мовну картину світу, тому їм приділяють чимало уваги в когнітивних студіях. Наприклад, вивчають особливості вербалізації певних понять культури у прислів'ях і приказках, таких як час, гроші, Бог, дурень, подорожі, любов, гори, вода та інші (Ляховин 2011, Коцюба 2012, Шульга 2017, Гуся 2018,

Давиденко 2019). Їх досліджують і як джерело етичних та правових звичаїв (В. Сиротків) та як вербалізовані морально-етичні сентенції (Маліков 2012).

Тож в українській пареміології прислів'я і приказки мають давню традицію вивчення. Але досі не було наукових розвідок, спрямованих не стільки на дослідження мови паремій, скільки на розгляд мови як предмета їх інтерпретації. Тому метою пропонованої статті став аналіз українського паремійного фонду як джерела народної філософії мови.

Тлумачні словники фіксують вживання лексеми *мова* у значеннях 'здатність людини говорити, висловлювати свої думки', 'сукупність відтворюваних загальноприйнятих у межах даного суспільства звукових знаків для об'єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування у процесі вираження думок', 'мовлення, власне кому-небудь', 'те, що говорять, чиї-небудь слова, вислови', 'публічний виступ, промова', 'те, що виражає собою яку-небудь думку, що може бути засобом спілкування' (СУМ 4: 768–769). Вона стала опорною для низки фразеологізмів (*вести мову; говорити різними мовами; гострий на мову; завести мову; знаходити спільну мову; йде мова; мова коротка; мова не мовиться; на мові стати; не даватися на мову; не може бути й мови*).

Лексема *слово* також багатозначна і в деяких семантичних варіантах ('мова, мовлення', 'висловлювання, фраза', 'прилюдний виступ, промова' – СУМ 9: 368–370) тотожна мові. У цих значенневих варіантах вона виявила в українській мові значно вищий фразеотворчий потенціал порівняно з останньою (*від слова до слова; піймати на слові; захлинатися словами; зимувати на кожному слові; кидатися словами; ловити на слові; з пісні слова не викинеш; немає слів, щоб...; слово в слово; слово по слову; тягнути слова з рота; цідити слово за словом; без зайвих слів; блудити словами; згадувати лихим словом; здобуватися на слово; кресати словами; крутити словами; лаяти останніми словами; на вітер пускати слова; марнувати слова; у двох словах; пусті слова*).

Дослідження приказок і прислів'їв дасть змогу простежити ті виміри змісту понять мова й слово, що не були закріплені в тлумачних словниках української мови, але об'єктивація їх у відтворюваних мовних одиницях свідчить про значущість для спільноти, у межах якої ці одиниці функціонують.

Джерелами дослідження стали головні праці української пареміографії: збірки прислів'їв та приказок (Плавюк 1946, Номис 1993, Пазяк 1989, Пазяк 1991) та паремійні перекладні словники (Жовківський та ін. 2004, Млодзинський 2009). Об'єкт аналізу – прислів'я та приказки з лексичними компонентами мова та слово, вибрані з зазначених джерел шляхом суцільної вибірки. В основу дослідження покладено лінгвокультурний підхід, при якому мова потрактована як культурний феномен, що об'єктивує національну картину світу, а паремії – як мікротексти, що вербалізують певний її фрагмент. Інтерпретація та елементи концептуального аналізу використані для з'ясування лінгвофілософської семантики паремій. У дослідженні прагматичне значення паремії, виражена нею стереотипна ситуація співвіднесені з культурним фоном, на якому вони виникають і під впливом якого трансформуються їх семантика. Для з'ясування комунікативної сили українських паремій лінгво-філософського змісту було проведено опитування, а його результати статистично оброблені.

Зазвичай будь-який напрям філософії персоніфікують, показуючи крізь призму поглядів окремих постатей. В українській філософській спадщині філософія мови довго не мала викінчених концепцій, що однак не означає, що в українській культурі мова тривалий час не ставала предметом думки, а існувала тільки як її засіб. Як зауважує О. Забужко,

історія філософської культури слов'янських народів свідчить, що замість концентруватися в індивідуальних філософських ученнях їхня духовна енергія «розтікається по різних формах суспільної свідомості, насичуючи філософсько-світоглядним змістом цілу національну культуру» (Забужко 1993: 11). Паремії як просякнуті культурно-філософським змістом мовні формули, що відзначаються згущеністю думки (Лановик–Лановик 2005: 537) й влучністю вислову, вербалізують важливу для народу оцінно-ціннісну інформацію («логіку здорового глузду») і, крім суто практичних порад, містять осмислення важливих для екзистенції людини і спільноти фрагментів дійсності. Оскільки людина існує в мові і соціалізується через мову, очевидно, що й мова в певних своїх аспектах була інтерпретована в пареміях, тому їх потрактуємо як одиниці, що акумулюють частину розлитой в українській культурі лінгвофілософії.

Родова пам'ять перш за все націлена на передачу правил співжиття, морально-етичних максим, що регулюють діяльність кожного члена колективу. Важливий її аспект – вербальна комунікація, тож більшість паремій із компонентом *слово* стосуються саме правил комунікативної поведінки, формуючи своєрідний комунікативний кодекс:

*Будь господарем своєму слову.
За грубе слово не сердься, а на ласкаве не здавайся.
Добре слово не коштує нічого, а допоможе много.
Лагідні слова роблять приятелів, а острі слова – завзятих ворогів.
Слова до ради, а руки до звади.
Від ласкавих слів утихає гнів.
Не кидай словами, як пес хвостом.
Від красних слів язик не відсохне.*

Наведені сталі вислови свідчать про усвідомлення слова як засобу соціалізації людини й передають зміст народної комунікативної етики: настанову на доброму слові, яке допоможе людині, на потребі вміти домовлятися, підтримувати й бути ввічливими. Усе це було умовою успішного життя в колективі, без якого людина не могла вижити. Тому й кажуть: *Добре тому жити, хто вміє говорити*. Народ інтуїтивно відчував значний впливовий потенціал слова, і це знання про мову фактично як про засіб навіювання й емоційного програмування спадкувалося протягом багатьох поколінь, а квінтесенцією його стали максими:

*Від меча рана загоїться, а від лихого слова – ніколи.
Шабля ранило тіло, а слово – душу.
І від солодких слів буває гірко.
Щире слово, добре діло душу й серце обіграло.
Ласкаве слово веселить цілий день.
Від теплового слова і лід розмерзається.
Слово чемне кожному приємне.*

У цих приказках об'єктивована здатність слова реально впливати на людину, завдаючи психологічних страждань, сильніших за фізичний біль, чи навпаки – покращуючи її стан. Спостережене й усвідомлене ставлення до вербальної маніпуляції: здатності через слово досягти бажаного, надихнути на потрібну дію чи навпаки – покарати:

*Коня керують уздами, а чоловіка – словами.
Холодним словом серце не запалиши.*

Метафорика досліджених паремій свідчить про усвідомлення мови як матеріальної сили (*Слово не стріла, а глибше ранить; Гостре словечко коле сердечко*). Вони здебільшого зберігають відгомони дохристиянських міфологічних вірувань у магічну силу слова (які виявилися настільки міцно вкоріненими, що існують у побутовій свідомості частини українців і сьогодні). Саме на ній в доісторичні часи будувалися магічні обряди та ритуали: рухи й жести, часто з використанням різних предметів, завжди супроводжувалися словесними формулами, бо люди вважали, що слово безпосередньо впливає на реальність (Іларіон 1994). Більше того, його мислили як невіддільне від позначуваної речі, тому промовлене, воно її викликає або створює. Ця віра в матеріалізацію слова зберігається й сьогодні. Її можна простежити не тільки в пареміях на кшталт *Внік тим словом, не треба й вогню*, а й у побажаннях чи прокляттях, у дівіств яких українці охоче вірять. У язичницькі часи люди були переконані, що слова могли зцілити або ж накликати хворобу, врятувати чи занести, і це знання було передане крізь віки, тому й кажуть сьогодні: *Слово може врятувати людину, слово може і вбити*. «Слово могло повідомити воді, зіллу, різним предметам та речовинам лікувальну і нищівну силу чи збільшувати ту, яку знання знаходило вже в самій природі. Слово могло перетворити людину в тварину, в дерево, в камінь, і сам відаючий силу слова міг також перетворюватися за допомогою слова, міг літати в повітрі, не топиться в воді, не горіти у вогні, коротше кажучи – володіти і керувати усією всесенною» (Костомаров 1994: 278). Тому й зберігаються в комунікативній практиці українців вітання і побажання на зразок *Щоб тебе добра година знала; Щоб на той год діджати сону топтати*, застільні тости й примовки *Щоб наша доля нас не цуралась! чи Будьмо здорові!* З упевненістю, що вчасно сказане слово збудеться, пов'язане побажання *На здоров'я!*, коли людина чхнула, а з побоюванням, що сказано може зашкодити – віра у уроки чи забобон про те, що не можна говорити про щось наперед (Костомаров 1994: 278) (це збереглося у прислів'ях *Не кажи гоп, поки не перескочиши* та *Скажи слово – а нещастя готово*).

Хоча паремії й зберігають інформацію кількасотліньої давнини, це не означає, що всі вони давні за походженням. Значна частина старих приказок і прислів'їв була забута, а риторика новіших, як відзначив Ф. Буслаєв, дещо змінилася: «Створене в устах народу разом із міфом і сказанням, воно [прислів'я – Ю. М.] в цей час мало значно важливіше і ширше значення, ніж тепер, коли, втративши свій рівний епічний плін, прислів'я опустилося від строгого і безпристрасного прорікання суду і правди до насмішок, осуду» (Буслаєв 1854: 35). Віра в магічну силу слова залишилася в прислів'ях і приказках як відгомін давніх уявлень, на старі змісти нашарувалися нові, прагматичніші, що стосуються буденного досвіду, і це робить паремії своєрідними палімпсестами.

Інша значна група паремій про мову і слово пов'язана з осмисленням дихотомії «слово – дія». М. Новикова важає, що за певного прастану людської думки «слово» і «діло» були ледве не синонімами (Новикова 1993). Однак якщо віра в матеріалізацію слова та його здатність шкодити чи допомагати виявилася дуже життєспроможною й функціонує досі з тим самим вектором, то зв'язок слова і діла в пареміях показаний по-іншому. З одного боку, українська народна мудрість зберігає багато паремій, що містять етичну максиму дотримуватися слова, робити те, що обіцяв:

*Слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш.
 Хто не додержує свого слова, той сам себе зневажає.
 Не давши слова хоронись, а давши – держись.
 Будь господарем своєму слову.
 Мовивши слово, треба бути йому паном.*

З іншого, дотримання слова вважалося поведінковою нормою (бо *Слова без діла в небі не треба*), саме тому об'єктом оцінної інтерпретації паремій ставали ті випадки, де слово порушене, оскільки *Де слова з ділом розходяться там непорядки водяться*. Серед прислів'їв і приказок, у яких ідеться про невідповідності того, що людина говорить, і того, що вона чинить, можна виділити кілька груп: 1) ті, в яких слово і діло суперечать одне одному (ідеться здебільшого про хвалькуватого боягуза чи про підлу людину, добру на словах, але лиху на ділі): *На словах города бере, а на ділі жаби боїться; На словах милості просить, а за халявою ніж носить; Словом, як шовком вишиває, а ділом як шилом шпилить; Ангельські слова, а чортівська душа; Слова як мед, діла – як полин; Де слова масні, там пироги пісні;* 2) ті, в яких за словом немає жодної дії: *На словах – як на органах, а як до діла – ані гу-гу; Словами і туди і сюди, а ділами нікуди; Не так то він діє, як тим словом сіє*. Чимало прислів'їв містять настанову не говорити багато й не вірити балакучим: *Де менше слів – там більше правди; Сказане слово срібне, а не сказане – золоте; Слово не полова – язик не помело; Діла говорять голосніше, як слова*. Або висловлюють застереження: *За слова більше людей кається, ніж за мовчанку; Слово вилетить горобцем, а вернеться волон; Держи хліб на обід, а слово – на одвіт*. Свій відбиток на паремії накладає і зміна економічної системи та характеру відносин між людьми – слово починають оцінювати не тільки за його співвідношенням з дією, а й у грошовому еквіваленті: *Добре слово краще, ніж готові гроші; Добре слово стоїть за завдаток*.

Значну групу становлять приказки, що містять влучну характеристику людини за її мовою, як каже народна мудрість *Пташку пізнають по пір'ю, а людину по мові*. Часто ідеться про загальні риси вдачі: мовчазний (*Часами і слово тяжко, як з каменя добути*), дотепний (*За словом у кишеню не лізе*), лукавий (*Не вартий і доброго слова*), злий (*Цідить слова кризь зуби*), однак здебільшого про вияв розумових здібностей людини в її мові, а отже, про один з аспектів дихотомії «мова – мислення»: *Яка голова – така й мова; Де багато слів – там мало мудрості; Де слів багато – думка глухне; Як овечка – не мовить ні словечка*.

Згадана віра в матеріалізацію слова в пізніших пареміях втілилася в метафору «слово – зброя», звідси приказки *М'які слова і камінь крушать; Словом і місто можна здобути*. Ця метафора стане наскрізною для української культури, виявившись і в народній творчості, і в українській художній літературі (чи не найвиразніше в творах Лесі Українки, фрази з яких стали крилатими: *Слово, чому ти не твердая криця, Що серед бою так ясно іскриться?* та *Слово, моя ти єдина зброе, Ми не повинні загинуть обоє! Може, в руках невідомих братів Станеш ти кращим мечем на катів*), де слово поета усвідомлене як таке, що має містичну силу, адже здатне будити душі людей і надихати їх на боротьбу. Подібне уявлення про ефективність слова як зброї чи інструменту досягнення мети, його універсальність об'єктивоване в приказці *Для мови немає ні замку, ні заборони*.

Паремії – малий жанр, вони відносно швидко реагують на зміни в суспільному житті й фіксують їх.¹ Серед українських приказок і прислів'їв, що вербалізують народні уявлення про мову, є й такі, що стосуються проблем мови й національної самоідентифікації. Процеси націотворення у слов'ян активно розгорнулися у XIX ст. і були лінгвоцентричним: рухи за національне відродження починалися саме зі змагань за рідну мову як глибинну цінність (наприклад, саме з боротьби за права чеської мови почалося чеське національне відродження, вона знаходилося біля витоків чеської національної ідеї). Подібні процеси відбувалися і в Україні: «з кінця XVIII ст. українське національно-культурне відродження [...] розгорнулося за романтичною моделлю, де саме мова, а за нею і словесна творчість, письменство як головна етнодиференціююча ознака бере на себе в „тілі“ культури централізаторську, системно-організуючу функцію» (Забужко 1993: 13). Охоплюють ці тенденції перш за все інтелектуальну еліту, де ідея мови як екзистенційно-духовної цінності й кристалізувалася. Однак певні відгомони її знаходимо і в пареміях, а це вже свідчить про її поширення, нехай і в менш проявленому стані, в народі, про природне виникнення зі спільних переживань і спільного тривалого досвіду української етнічної спільності:

*Рідна мова – не полова, її за вітром не розвієш.
Хто мови своєї цурається, хай сам себе стидається.*

Таке сприйняття рідної мови демонструють численні вислови з тогочасних літературних творів, що функціонують тепер як афоризми, їхнє закріплення в мовному узусі підтверджує, що існував резонанс елітарної і народної культур того періоду в сприйнятті мови: *Спасіння нашого краю в нашому слові* (П. Куліш); *Ну що б здавалося, слова... Слова та голос – більш нічого. А серце б'ється – жива, Як їх почує!..* (Т. Шевченко); *Мова росте елементарно разом з душею народу* (І. Франко); *Хто нікчемну душу має, то така ж у нього мова* (Л. Українка). Стали крилатими й подібні сентенції про мову письменників XX століття: *Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову* (Л. Костенко); *Мова – то серце народу: гине мова – гине народ* (І. Огієнко); *Рідна мова дається народові Богом, чужа – людьми, її приносять на вістрі ворожих списів* (В. Захарченко).

Одне із завдань дослідження полягало в тому, щоб з'ясувати, наскільки активно українці використовували паремії лінгвофілософського звучання сьогодні. Для цього було проведено опитування, в якому взяли участь 80 респондентів (чоловіки та жінки віком 17–27 років), які проживають (принаймні протягом останніх 1,5–2 років) у Києві та мають (або отримують) вищу освіту (дослідження було проведене протягом грудня 2020 року).

Питальник містив 3 позиції:

1) «Назвіть 5 прислів'їв чи приказок, що містять лексему слово чи мова або стосуються мовлення».

Лише 52,5% респондентів назвали більше 3 паремій:

- назвали 5 паремій – 11,25% (9 респондентів);
- назвали 3–4 паремії – 41,25% (33 респонденти);

¹ Хоча є і протилежна думка, що «вони майже не поповнюються, свідченням чого є майже повна відсутність паремійних неологізмів у сучасних добірках народного мудрослів'я, які послідовно пропонують різноманітні трансформації давно відомих прислів'їв і приказок» (Коцюба 2008: 102).

- назвали 1–2 паремії – 43,75% (21 респондент);
- не змогли відповісти на запитання – 3,75%.

Прислів'я, які згадували найчастіше: *Слово не горобець, вилетити – не спіймаєш* (95% респондентів); *Язык мій – ворог мій* (82,5% респондентів) і *Говорили-балакали – сіли та й заплакали* (62,5% респондентів). Респонденти не згадали жодної паремії, що стосувалася б мови як особистої цінності чи фактора самоідентифікації.

2) «Поясніть значення таких паремій: *Не давши слова хоронись, а давши – держись; Слова як мед, діла – як полин; Де слова масні, там пироги пісні; Сказане слово срібне, а не сказане – золоте; Слово вилетити горобцем, а вернеться волом; Держи хліб на обід, а слово – на одвіт*».

72% респондентів пояснили значення всіх паремій, ще 8% помилилися лише в одній відповіді, решта 20% не змогли правильно пояснити принаймні 2 паремії. У всіх випадках це були ті самі одиниці: *Не давши слова хоронись, а давши – держись* і *Де слова масні, там пироги пісні*. Помилки були пов'язані з тим, що респонденти намагалися інтерпретувати паремійну одиницю як звичайне речення, тому трактували, наприклад, «масні слова» як нецензурні слова, хоча прислів'я стосується надмірних обіцянок.

3) «Згадайте 5 афоризмів про мову чи слово».

Жоден з респондентів не міг згадати 5 афоризмів: 3–4 вислови згадали 53,75% респондентів; 1–2 – 40% респондентів, решта 5% не змогли відповісти на питання. Серед найбільш згадуваних афоризмів про мову були слова Ліни Костенко *Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їх відбирає мова* (57,5% респондентів), що пов'язано як з популярністю письменника в Україні, так і з частим використанням цього висловлювання у ЗМІ у зв'язку з державотворчими процесами в Україні. 8,75% згадали біблійне *Спочатку було Слово*, 13,75% цитували Тараса Шевченка: «Ну що б здавалось, слова... Слова та голос – більш нічого. А серце б'ється – ожива, Як їх почує!..». Інші афоризми засвідчені окремими згадуваннями.

Отже, в українському паремійному фонді слово та мова постають у кількох іпостасях: не лише як засіб спілкування та передачі значень, а й як морально-ціннісна категорія. Ось чому паремії лінгвофілософського змісту, представлені як одиницями, що містять своєрідні комунікативні аксіоми, тобто мають прагматичну спрямованість, так і такими, що мають екзистенційний зміст. Народна лінгвофілософія інтерпретує слово через його взаємозв'язок із реальністю (дією та мовою) та мисленням, зберігаючи відгомін давніх язичницьких вірувань про його здатність матеріалізуватися та впливати на життя людини. На віру в магичний вплив слів поступово нашаровуються повсякденні спостереження за їх здатністю нав'ювати емоційні стани та впливати на вчинки людей, а самі паремії подукуди перетворюються на своєрідні інструкції зі словесної маніпуляції, центральним поняттям якої є «добре слово», за допомогою якого легко завоювати прихильність людини і спонукати її до певних вчинків.

Народна мудрість насамперед оцінює слово та мову як інструменти для спілкування та встановлення соціальних зв'язків, як мірило інтелектуальних здібностей та моральних чеснот. Пізніше у період активних процесів державотворення витворилася кількісно менша група паремій, базованих та інтерпретації мови як національної і особистісної цінності та основи самоідентифікації. Рідну мову почали розуміти як етичну категорію, а ставлення до неї стало дзеркалом, що відображає ставлення людини до себе. Подібні ідеї характерні також для великої групи афоризмів, поява яких датована XIX – початком XX

століття: періодом, коли відбувалося формування української національної ідеї, яка, як і в цілому в слов'янському світі, була лінгвоцентричною і оберталася навколо виборювання прав рідної мови. Суголосся малих фольклорних жанрів і авторських сентенцій свідчить про ідейний резонанс між широкими масами українців та відносно вузьким колом інтелектуальної еліти у сприйнятті мовного питання.

Сьогоднішня мовленнєва практика українців засвідчує, що значний прошарок паремії лінгвофілософського змісту відходить на периферію паремійного фонду. Проведене серед міської молоді віком від 17 до 27 років анкетування дає підстави говорити, що рівень їх засвоєння є досить невисоким. Якщо з питаннями, спрямованими на виявлення розуміння таких паремійних одиниць, реципієнти впоралися досить успішно, то ті, що спонукали самостійно згадати прислів'я, приказки чи афоризми, що стосуються мови або мовлення, часто лишалися без відповіді. Тож лінгвофілософські паремії переважно залишаються у пасивному словнику. Порівняно вищий рівень активності в комунікативній практиці української молоді виявляють прислів'я і приказки, що стосуються відповідальності за сказане слово, а також шкоди, якої може завдати людині марнослів'я. Тож комунікативний потенціал зберігаються ті паремійні одиниці, що стосуються комунікативного кодексу, здебільшого реалізуючи не стільки настанову на словесній підтримці й доброму слові (ця група початково була найчисельнішою в українській мовній практиці), скільки на потребі не говорити зайвого, аби не нашкодити собі самому, що опосередковано свідчить і про загальну ціннісну переорієнтованість сучасного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

- Буслаев 1854 = Буслаев Ф. И. Русские пословицы и поговорки. В кн.: *Архив историко-юридических сведений, относящихся к России, издаваемый Н. Калачовым*. Т. 2. Москва, 1854. 1–176.
- Вишневецька 2014 = Вишневецька С. В. Переклад контекстуально залежних прислів'їв з італійської на українську мову (на матеріалі твору Джанні Родарі «Старі Прислів'я»). *Мовні і концептуальні картини світу* 50 (2014): 154–160.
- Гусля 2018 = Гусля Л. В. Паремії з компонентом Monti / Berge / Гори в італійській, німецькій та українській мовах. *Львівський філологічний часопис* 2018/3: 77–81.
- Давиденко 2019 = Давиденко А. О. Особливості репрезентації концепту «любов» у пареміях німецької, англійської та української мов. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи* 66 (2019): 51–54.
- Жовківський та ін. 2004 = Жовківський А. М., Жовківська Г. А., Івасютин Т. Д. та ін. *Мудрість народна – мудрість міжнародна. Прислів'я, приказки, крилаті вислови та мовні звороти дев'ятьма мовами*. Чернівці, 2004.
- Забужко 1993 = Забужко О. *Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період*. Київ, 1993.
- Іларіон 1994 = Іларіон: *Дохристиянські вірування українського народу*. Київ, 1994.
- Калько 2018 = Калько В. В. Знакова природа паремії. *Science and Education a New Dimension. Philology* 42 (2018): 19–22.
- Колоїз 2012 = Колоїз Ж. В. Українсько-німецькі пареміологічні паралелі. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* 7 (2012): 60–81.

- КОСТОМАРОВ 1994 = КОСТОМАРОВ М. І. *Слов'янська міфологія*. Київ, 1994.
- КОЦОБА 2008 = КОЦОБА З. Г. Паремійні фонди мов як контамінація різночасових міжкультурних світоглядних нашарувань. *Мовознавство* 2008/4–5: 101–118.
- КОЦОБА 2012 = КОЦОБА З. Г. На перетині сакрального і профанного: побутові уявлення про Бога і дурня в різноманітних пареміях. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Вип. 36–37. Івано-Франківськ, 2012. 7–11.
- ЛАНОВИК–ЛАНОВИК 2005 = ЛАНОВИК М. Б., ЛАНОВИК З. Б. *Українська усна народна творчість*. Київ, 2005.
- ЛЯХОВИН 2011 = ЛЯХОВИН О. Б. Концептосфера «подорож» в українському, російському та німецькому паремійному фонді. *Лінгвістичні дослідження* 32 (2011): 75–79.
- МАЛКОВ 2012 = МАЛКОВ В. В. Народні уявлення та звичаєво-правові норми щодо наймитування в українських прислів'ях та приказках. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки* 15 (2012): 90–95.
- МЛОДЗИНСЬКИЙ 2009 = МЛОДЗИНСЬКИЙ Г. *Практичний російсько-український словник приказок*. Київ, 2009.
- МОКІЄНКО 2000 = МОКІЄНКО В. М. Значення української пареміології для історико-етимологічного аналізу слов'янських прислів'їв і приказок. *Мовознавство* 2000/1: 9–20.
- МОШНОРІЗ та ін. 2016 = МОШНОРІЗ М. М. та ін. Паремії української, португальської та іспанської мов. В кн.: *Матеріали XLV Науково-технічної конференції ВНТУ. Вінниця, 23–24 березня 2016 р.* <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2016/paper/view/495/1118>.
- НОВИКОВА 1993 = НОВИКОВА М. *Прасвіт українських. Українські замовляння*. Київ, 1993.
- НОМИС 1993 = НОМИС М. *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Київ, 1993.
- ОРЛОВСЬКА 2016 = ОРЛОВСЬКА О. В. Англійські та українські паремії: порівняльний аспект. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* 2016/2: 247–250.
- ПАЗЯК 1989 = ПАЗЯК М. М. *Українська народна творчість. Прислів'я та приказки*. Київ, 1989.
- ПАЗЯК 1991 = ПАЗЯК М. М. *Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми*. Київ, 1991.
- ПЛАВЮК 1946 = ПЛАВЮК В. *Приповідки або Українсько-народна філософія*. Едмонтон, 1946.
- САЛАМАТІНА 2013 = САЛАМАТІНА Я. О. Прислів'я як засіб вербалізації ціннісної картини світу. В кн.: *«Ольвійський форум-2013»: стратегії країн причорноморського регіону в геополітичному просторі. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції*. Миколаїв, 2013. 134–135.
- СУЛЕЙМАНОВА 2016 = СУЛЕЙМАНОВА Я. О. Реалізація категорій оцінки та цінності в семантиці українських паремій з лексичним компонентом «вода». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету* 2016/1: 160–163.
- СУМ = *Словник української мови*. Т. 1–11. Київ, 1970–1980.
- ШУЛЬГА 2017 = ШУЛЬГА С. Я. Вербалізація концепту «гроші» і «час» на матеріалі англійських і українських паремій. В кн.: *Сучасні дослідження з лінгвістики, літературознавства і міжкультурної комунікації. Матеріали IV Міжнародної наукової конференції*. Івано-Франківськ, 2017. 212–215.

IULIA SERHIIVNA MAKARETS

National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine

Conceptualization of Folk Linguophilosophy: Paremie Dimension of Objectification (on the Material of the Ukrainian Language)

The paper pays special attention to the paremic fund as the source of folk linguophilosophy. The object of analysis is the paremias in the Ukrainian language with the basic lexemes *language* and *word*. Proverbs and sayings interpret these concepts not only as the means of communication and transmission of meanings but also as moral and value categories. Ukrainian folk linguophilosophy considers a word through its relation to reality (actions and things) and to mentality and retains echoes of the ancient beliefs in its ability to materialize and influence human life. The belief in the magical influence of words later was layered by everyday observations about their sufficiency to influence emotional states and actions.

Folk wisdom, first of all, evaluates words and language as the tools of socialization and establishing social connections, as the measure of a person's intellectual abilities and moral virtues, that is why paremias mostly contain peculiar communicative axioms (*За грубе слово не сердься, а на ласкаве не здавайся; Добре слово не коштує нічого, а pomoже много; Лагідні слова роблять приятелів, а острі слова – завзятих ворогів; Від ласкавих слів утихає гнів; Не кидай словами, як пес хвостом*). The later layers include a smaller group of paremias formed during the period of active nation-building processes and interpreting language as a personal value and the basis of self-identification. The native language is understood as an ethical category, and the attitude to it – as a mirror which reflects a person's attitude to himself (*Рідна мова – не полова, її за вітром не розвієш; Хто мови своєї цурається, хай сам себе стидається*). Similar ideas are also characteristic of a large group of aphorisms which appeared in the 19th and the early 20th century: the period when the formation of the Ukrainian national idea took place, which, as in the Slavic world as a whole, was linguocentric and initially revolved around the assertion of the rights of the native language and its expressive usefulness. The ideological harmony of small genres of folk art and fiction testifies to the ideological resonance that existed between the broad masses of Ukrainians and a relatively narrow circle of the intellectual elite in the perception of the language issue.

Today's speech practice of Ukrainians shows that a significant layer of paremia linguophilosophical content is moving to the periphery of the paremia fund. The communicative potential is preserved by those paremic units that relate to the communicative code, mainly implementing not so much the instruction on verbal support and a kind word (this group was initially the most numerous in Ukrainian language practice) but on the need not to say too much, so as not to harm yourself, which indirectly indicates the general value reorientation of modern society.

Keywords: paremiology, paremia, Ukrainian language, language, word, aphorism, proverb, saying

